

ЗМІСТ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

І. П. Логвінова,

*кандидат психологічних наук,
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України,
старший науковий співробітник лабораторії
інтенсивної педагогічної корекції
e-mail: irylogvinova@gmail.com*

У статті представлено аналіз психокорекційного змісту програми з корекційно-розвиткової роботи для підготовчих, 1–4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із ЗПР “Корекція розвитку”. Висвітлено домінуючі напрями з розвитку особистості у початковій школі, представлено специфіку побудови програми та обґрунтування змістового наповнення структурних розділів. Автор розглядає програмовий матеріал з розвитку особистості школярів із ЗПР через послідовність формування тілесного, психічного та соціального самоусвідомлення школярів із ЗПР у взаємозв’язку із завданнями корекції їх соціоемоційної, пізнавальної, вольової, потребово-мотиваційної сфер особистості.

Ключові слова: психокорекція; корекційна програма; особистість; навчальна діяльність; самоусвідомлення; емоційна сфера; школярі із затримкою психічного розвитку (ЗПР).

Традиційним підходом до психокорекційної роботи з дітьми із ЗПР є фокусування на корекції інтелектуального дефіциту. Подолання порушень пізнавальної діяльності при затримці психічного розвитку багатьма дослідниками (Т. В. Сак, Л. І. Прохоренко та ін.) ставиться в якості пріоритетного завдання. Безперечно, ефективність навчання у школі залежить від сформованості пізнавальної сфери, проте на якість оволодіння навчальною діяльністю впливає не лише збереженість когнітивних структур.

Низка дослідників (Н. Білопольська, Г. Грібанова, О. Заширинська, І. Омельченко, Г. Фадіна та ін.) наголошують на тому, що при затримці психічного розвитку страждає особистісна сфера у цілому. На відміну від норми, на момент вступу до школи в дітей із затримкою психічного розвитку не закладаються передумо-

ви для формування самооцінки [1]. Для учнів із ЗПР характерним є нестійке відчуття себе, невпевненість у собі, делегування своєї самостійності іншим людям (переважно дорослим). Такі діти демонструють нездатність справлятися із ситуацією неуспіху (особливо у шкільних ситуаціях), активне уникання її і внаслідок переважання досвіду неуспішності, невстигання – почуття неповноцінності. У старшому віці формується фіксація на невдачах; занижена самооцінка, яка знижує і мотивацію для досягнення успіху; неадекватне сприйняття власних можливостей; безініціативність та низький рівень домагань. Надовго зберігається інфантильна позиція у міжособистісній взаємодії: нездатність зайняти точку зору іншого, ставати на його позицію, занижена критичність власних дій та вчинків, егоцентричність та труднощі домовлятися [1; 3].

Як зазначають дослідники (Н. Білопольська, Г. Фадіна, Г. Карпова, О. Сліпович та ін.), найвиразнішими проявами відставання в розвитку емоційної сфери у дітей із ЗПР є слабкість емоційної регуляції, емоційна нестійкість, посилення реакцій протесту; поверховість емоційних контактів, труднощі у розпізнаванні власних емоцій та емоцій іншого; порушення здатності сприймати і враховувати у своїй поведінці стани, емоції, інтереси інших людей; дефіцит соціальних почуттів – співпереживання та співчуття [3].

Наслідком особистісної незрілості є несформованість у молодшому шкільному віці навчальної діяльності як провідної. Враховуючи, що саме *активність* особистості, як головна її властивість, є центральним орієнтиром в організації навчальної діяльності у шкільному віці [4], цілеспрямована психокорекційна робота з розвитку особистості постає необхідним вектором корекції розвитку дітей із ЗПР.

У межах цієї статті ми ставили за мету представити аналіз змісту корекційно-розвиткової роботи з розвитку особистості школярів із ЗПР. В умовах початкової школи інструментом реалізації цього змісту є програма з корекційно-розвиткової роботи для підготовчих, 1–4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із ЗПР “Корекція розвитку”. Психокорекційний зміст програми репрезентує зміщення акцентів корекційно-розвиткової роботи із пізнавальної на емоційну сферу, як таку, що здатна трансформувати зовнішні впливи, тобто процес навчання – у особистісні смисли, а тому дає змогу більш ефективно впливати на оволодіння навчальною діяльністю школярами із ЗПР. Оскільки саме емоційні та потребово-мотиваційні особливості визначають спрямованість пізнавальної активності дитини і є фундаментом для ефективного засвоєння та використання знань, передбачається, що реалізація психокорекційного змісту програми на етапі навчання у початковій

школі буде сприяти створенню відповідних умов для дозрівання психологічних компонентів навчальної діяльності учнів із ЗПР.

Метою корекційно-розвиткової роботи з розвитку особистості у початковій школі є формування здорової особистості, корекція соціоемоційних порушень, стимуляція пізнавальної активності, спілкування та створення умов для розкриття особистісного потенціалу школярів із ЗПР.

У розробку змістового наповнення програми “Корекція розвитку” закладено реалізацію наступних *корекційно-розвиткових завдань*:

- формувати самоусвідомлення школярів із ЗПР на рівні тілесного, емоційного, особистісного та соціального самоусвідомлення;
- активізувати пізнавальну потребу (у тому числі й потребу у самопізнанні);
- формувати здатність до емоційної децентрації;
- створити сприятливі умови для формування адекватної самооцінки, покращення соціальних навичок;
- корекція та профілактика особистісних порушень;
- корекція емоційно-вольової незрілості;
- розширювати рольовий репертуар, розкривати індивідуальні особистісні та творчі здібності учнів із ЗПР.

Першочерговим завданням програми з корекційно-розвиткової роботи “Корекція розвитку” є формування самосвідомості дітей із ЗПР шляхом поступового розширення знань про себе (пізнавальний компонент) і ставлення до себе (емоційний компонент), що безпосередньо відображається у структурі програми.

Структура програми складається із трьох розділів, які відповідають трьом особистісним рівням:

- тілесний рівень самоусвідомлення – розділ “Фізичне Я”;
- внутрішньо-психічний рівень усвідомлення (емоційно-вольова, потребово-мотиваційна та діяльнісна сфери) – розділ “Психічне Я”;
- соціальний рівень самоусвідомлення – розділ “Соціальне Я”.

Психокорекційний зміст кожного розділу апелює до актуальних сфер взаємодії молодшого школяра, а саме: *із собою, з іншими, з соціумом*.

Змістове наповнення кожного розділу враховує психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку із ЗПР і співвідноситься з онтогенетичними закономірностями розвитку особистості дитини.

Розділ “Фізичне Я” спрямований на розвиток усвідомлення тіла шляхом активізації самопізнання через формування тілесного образу, схеми тіла, усвідомлення сенсорних відчуттів, формування тілесної рефлексії та тілесної регуляції. Сформованість схеми тіла

лежить в основі просторового орієнтування та просторово-часових уявлень, порушення яких безпосередньо впливає на рівень актуального інтелектуального розвитку дитини із ЗПР та феноменологічно проявляється в розладах графічної діяльності, читанні, письмі, оволодінні математичними операціями, різними видами мислення (особливо абстрактно-логічного), які є складовими всіх інтелектуальних операцій [2].

Беручи до уваги, що сенсорні відчуття забезпечують безпосередній зв'язок свідомості із зовнішнім світом, у психокорекційному змісті програми передбачено роботу над їх усвідомленням з метою активізації пізнання себе, свого тіла та оточення.

Розділ *“Психічне Я”* спрямований на формування усвідомлення дітьми із ЗПР своїх емоцій, потреб і бажань, позитивного образу Я, вольових дій, самовираження та розвиток ігрових навичок. Він містить блоки *“Мої емоції”*, *“Мої потреби та бажання”*, *“Ставлення до себе”*, *“Активність Я”*.

Опрацювання психокорекційного змісту блоку *“Мої емоції”* у кожному класі ускладнюється поступово: починаючи від формування елементарних уявлень про емоції, здатності їх розпізнавати, виражати, і закінчуючи формуванням уміння розуміти та описувати свій емоційний стан і стан інших людей та вільно і відкрито проявляти почуття без шкоди для інших.

Блок *“Мої потреби та бажання”* спрямований на психокорекцію потребово-мотиваційної сфери. У віці 6–7 років у дітей з нормативним психічним розвитком відбувається перехід від усвідомлення своїх дій до усвідомлення своїх особистісних якостей та мотивів діяльності. Це стає однією із передумов оволодіння навчальною діяльністю [1]. Однак у дітей молодшого шкільного віку із ЗПР цього не відбувається. На фоні зниження пізнавальної потреби, у них переважають ігрові мотиви та мотиви на отримання задоволення. Для них характерний низький рівень самоусвідомлення, що робить очевидною їх неготовність до шкільного навчання на момент вступу до школи. Тому на етапі навчання в початковій школі з підготовчого класу проводиться робота над здатністю усвідомлювати свої дії та поведінку, а з третього класу розпочинається робота над усвідомленням своїх потреб, формування здатності їх розпізнавати, називати, визначати пріоритети у своїх бажаннях та вподобаннях, усвідомлювати мотиви своєї діяльності.

Блок *“Ставлення до себе”* спрямований на формування у дітей із ЗПР адекватної самооцінки та позитивного образу Я, формування потреби у саморозвитку, здатності звертати увагу на свій внутрішній світ і своє місце у взаємостосунках з іншими. Психокорекційний зміст

цього блоку стосується роботи над формуванням уявлення про риси характеру, розвитку усвідомлення учнями із ЗПР своїх особистісних якостей, сильних сторін, умінь і переваг, формування позитивного образу Я, почуття гідності, самоповаги, впевненості, усвідомлення процесу свого дорослішання і змін у собі, корекцію самооцінки.

Блок “Активність Я” спрямований на корекцію вольової сфери та формування ігрової діяльності. Основний акцент ставиться на розвитку здатності дитини із ЗПР виражати себе через самостійність, творчість, гру, висловлення своєї думки, здійснення вибору та прийняття рішень.

При всій неоднорідності проявів затримки психічного розвитку зниження особистісної активності та незрілість вольової сфери характерні для всіх школярів із ЗПР [1]. У нормі здатність до вольового зусилля виникає у дошкільному віці в результаті розвитку самосвідомості та довільної регуляції. Довільність розвивається поступово, починаючи від регуляції рухової активності й аж до регуляції вищих психічних функцій і власних емоцій. У шість років дитина з нормативним розвитком може поставити мету, прийняти рішення, намітити план дій, виконати його, докласти зусиль у разі потреби для подолання труднощів, оцінити результат своїх дій. При затримці психічного розвитку відмічається ослабленість вольової регуляції поведінки, пізнавальна пасивність (наслідком якої стає обмежений об’єм знань та уявлень про навколишнє середовище), відсутність спрямованості зусиль на отримання знань, нестійкість інтересу до навчання, слабкість вольових установок, підвищена навіюваність, нездатність протистояти зовнішньому впливу; імпульсивність, не критичність поведінки.

Тому пріоритетними у психокорекційному змісті цього блоку є завдання з формування таких вольових дій, як дисциплінованість, витримка, самостійність, ініціативність, організованість, здатність діяти за правилами, приймати рішення, робити усвідомлений вибір, проявляти ініціативу у творчості та грі. Опрацювання цих завдань проводиться у всіх класах початкової школи з поступовим ускладненням змісту психокорекційної роботи.

Психокорекційний зміст програми “Корекція розвитку” враховує необхідність дозрівання ігрової діяльності як основного способу пізнання й осмислення навколишньої дійсності молодшими школярами із ЗПР. На момент вступу до школи ігрова діяльність продовжує домінувати, проте залишається недостатньо сформованою, що затримує своєчасність переходу до навчальної діяльності. Згідно з вимогами програми, з підготовчого по другий класи основна увага приділяється рухливим іграм із правилами та сюжетно-рольовим

іграм. Це допомагає учням із ЗПР вчитися будувати діалоги, розвивати навички взаємодії, спілкування, засвоювати соціальні норми поведінки. Сюжетно-рольова гра сприяє розвитку емоційної децентрації, оскільки створює сприятливі умови для того, щоб дитина із ЗПР могла поставити себе на місце іншої людини, відчути себе в ролі іншого. Рухливі ігри з правилами сприяють розвитку довільності, координації рухів, усвідомленню своєї кінесфери, орієнтації у просторі.

У третьому та четвертому класах програма передбачає роботу над розвитком ігрових навичок завдяки рухливим іграм-естафетам, режисерським іграм та іграм-драматизаціям. Ігри-естафети формують відчуття приналежності до команди під час гри, створюють простір для спільної діяльності заради спільної мети, дають можливість розділити свої почуття з членами команди у разі виграшу/програшу. Ігри-драматизації, як різновид театралізованих ігор, сприяють формуванню здатності до творчого самовираження, надають можливість дітям із ЗПР у перспективі вільно вступати в різного роду взаємини поза умовами ігрової ситуації, активно впливати на явища навколишньої дійсності, які представляють для них інтерес, і в яких вони зможуть виступати повноцінними учасниками.

Програмовий зміст програми “Корекція розвитку” передбачає окрему роботу над розвитком у школярів із ЗПР творчого мислення та уяви. Для розвитку уяви важливе значення має вміння усвідомлювати чуттєві враження та називати їх. За нормативного розвитку діти 5–6 років можуть самостійно складати загадки про предмети, описуючи їхні домінуючі якості та властивості. Під час корекційно-розвиткових занять на етапі початкової школи робота з ознаками і властивостями предметів посідає важливе місце, оскільки допомагає поступово розвинути у дитини із ЗПР здатність уявляти предмет в цілому, подумки змінювати його, поєднувати елементи знайомих образів, створюючи щось нове. Якщо за норми розвитку у 7-річному віці дитина вже здатна порівнювати та співставляти властивості й ознаки різних предметів, описувати їх, використовуючи метафори та алегорії, то в дітей із ЗПР формування такої здатності потребує цілеспрямованої корекційно-розвиткової роботи. Цьому і присвячено програмовий зміст блоку “Активність Я”.

Розділ “Соціальне Я” містить блоки “Моє оточення” та “Соціальні ролі”. Блок “Моє оточення” спрямовано на вирішення одного із найважливіших вікових завдань психічного розвитку на етапі молодшого шкільного віку – набуття навичок соціальної взаємодії у колективі ровесників і підтримка дружніх зв’язків. У дітей із затримкою психічного розвитку відмічається низька потреба у міжособистісній взаємодії всередині групи [3], наслідком чого стає

дезінтеграція дитячого колективу та затягування адаптаційного періоду. Тому психокорекційний зміст програми “Корекція розвитку” у підготовчому та першому класах стосується подолання труднощів адаптації до школи, формування усвідомлення свого оточення (сім’ї, школи), довіри і безпеки у групі, здатності співпрацювати. Зважаючи на те, що для молодших школярів із ЗПР є характерним невміння домовлятися, співвідносити свої дії з діями партнера, ефективно вирішувати конфліктні ситуації у спільній практичній діяльності, починаючи з другого класу, акцент психокорекційних занять зміщується на формування навичок співпраці, здатності проявляти турботу, повагу до інших, встановлювати дружні стосунки, переймати і керуватися морально-ціннісними установками у міжособистісній взаємодії.

Блок “Соціальні ролі” тісно пов’язаний із попереднім блоком, проте прицільніше спрямований на формування учнівської ідентичності, усвідомлення та розширення репертуару соціальних ролей (я у школі, гостях, театрі, магазині, лікарні тощо).

Таким чином, програма з корекційно-розвиткової роботи “Корекція розвитку” дає змогу реалізувати систематизований підхід до психокорекції особистості учнів із ЗПР на етапі початкової школи. Цілеспрямована робота у зазначених напрямках допомагає створити сприятливі умови для профілактики особистісних порушень та поведінкових відхилень школярів із ЗПР. Виразна спрямованість програми “Корекція розвитку” на формування самоусвідомлення дітей із ЗПР забезпечує становлення навчальної діяльності як провідної, в умовах якої і формується особистість.

Література

1. Белопольская Н. Л. Психологическая диагностика личности детей с задержкой психического развития / Н. Л. Белопольская. – 2-е изд., испр. – М. : Когито-Центр, 2009. – 192 с.
2. Каменщук Т. Д. Особливості формування просторових уявлень як однієї із складових психічної діяльності дітей в нормі та з порушеннями у розвитку [Електронний ресурс] / Т. Д. Каменщук // Актуальні питання корекційної освіти. – 2012. – Вип. 3. – С. 332–344. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apko_2012_3_42.pdf
3. Психология детей с задержкой психического развития : хрестоматия / сост. О. В. Защиринская. – СПб. : Речь, 2003. – 432 с.
4. Сак Т. В. Концепція науково-методичного забезпечення формування навчальної діяльності учнів із затримкою психічного розвитку / Т. В. Сак, Л. І. Прохоренко, І. М. Омельченко, І. П. Логвінова, О. О. Баб’як // Особлива дитина: навчання і виховання. – 2015. – № 015. – № 3. – С. 7–17.

References

1. Belopol'skaja N. L. Psihologicheskaja diagnostika lichnosti detej s zaderzhkoj psihicheskogo razvittija / N. L. Belopol'skaja. – 2-e izd., ispr. – M. : Kogito-Centr, 2009. – 192 s.
2. Kamenshhuk T. D. Osoblyvosti formuvannnja prostorovykh ujavenlj jak odnijeji iz skladovykh psykhichnoji dijajlnosti ditej v normi ta z porushennjami u rozvytku [Elektronnyi resurs] / T. D. Kamenshhuk // Aktualjni pytannja korekcijnoji osvity. – 2012. – Vyp. 3. – S. 332–344. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apko_2012_3_42.pdf
3. Psihologija detej s zaderzhkoj psihicheskogo razvittija. Hrestomatija: sost. O. V. Zashhirinskaja. – SPb. : Rech', 2003. – 432 s.
4. Sak T. V. Koncepcija naukovu-metodychnogho zabezpechennja formuvannja navchaljnoji dijajlnosti uchniv iz zatrymkoju psykhichnogho rozvytku / T. V. Sak, L. I. Prokhorenko, I. M. Omeljchenko, I. P. Lohvinova, O. O. Bab'jak // Osoblyva dytyna: navchannja i vykhovannja. – 2015. – N 015. – N 3. – S. 7–17.

Логвинова И. П.

СОДЕРЖАНИЕ ПСИХОКОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

В статье предоставлен анализ психокоррекционного содержания программы по коррекционно-развивающей работе для подготовительных, 1–4 классов специальных общеобразовательных учебных заведений для детей с задержкой психического развития “Коррекция развития”. Определены направления психокоррекционной работы по развитию личности, а именно: коррекция самосознания, социо-эмоциональной, познавательной, волевой, мотивационной сфер личности младших школьников с задержкой психического развития, рассмотрено специфику развития личности в последовательном формировании телесного, эмоционального, социального уровней самосознания школьников с задержкой психического развития, с учетом их возрастных и психологических особенностей. Автором рассмотрен систематизированный материал психокоррекционного содержания программы, ее структура.

Ключевые слова: психокоррекция; коррекционная программа; личность; самосознание; учебная деятельность; эмоциональная сфера; школьники с задержкой психического развития (ЗПР).

Lohvinova I.

THE CONTENT OF THE PERSONALITY DEVELOPMENT PSYCHOLOGICAL CORRECTION WORK FOR MENTALLY RETARDED CHILDREN IN ELEMENTARY SCHOOL

In this article author analyzes the psychological correction aspect of “Developmental correction” program that focuses on intervention and development work in first-fourth forms of specialized schools for mentally retarded children. The goal and objectives of the program, aimed at correction of emotional, volitional, motivational and cognitive sides of personality of a mentally retarded child, are explained.

Author discusses the dominating directions of personality development in elementary schools for mentally retarded children – development of self-consciousness, correction of self-esteem, volitional immaturity, behavioral disorders, development of communication, creative thinking and imagination.

The specificity of the program’s structure and its structural elements’ content are explained. The program consists of three sections: “Physical Self”, “Psychic Self” and “Social Self”. Author analyzes the correctional content of each section in its correlation with relevant domains of child’s interaction – with self, with others, with society. “Physical Self” focuses on activation of self-knowledge by forming the image and scheme of the body, realization of sensory sensations and development of body reflection and body regulation. “Psychic Self” is focused on the development of psychic decentration, understanding needs and desires, building the positive image of self, self-esteem, volitional actions, self-expression and development of play skills. “Social Self” focuses on the development of communication skills, cooperation skills, ability to care for and to respect others, to make friends, to broaden the social roles repertoire.

Author examines the program’s content through sequential development of bodily, psychic and social levels of self-consciousness. Program’s requirements are based on age and psychological features of mentally retarded children.

The “Developmental correction” program’s clear focus on the development of self-consciousness in children with mental retardation promotes the central role of learning activity in which the personality is formed.

Key words: psychological correction; correction program; personality; self-consciousness; educational activity; younger schoolchildren with mental retardation.